

КУЗГИ БУҒДОЙНИНГ ЎРТАПИШАР УЛЬТРА НАВИНИНГ ХОСИЛДОРЛИГИ ВА СИФАТ КУРСАТГИЧЛАРИГА ЭКИШ МУДДАТИ ВА МЕЁРИНИ ТАЪСИРИ

Юлдашалиева Наргиза Мавлонжоновна

Ўсимликлар физиологияси биокимёси ва сифат анализи лабораторияси мудури

Аннотация: *Иқлим шароитлари ушбу худудда қишлоқ хўжалик экинлари, жумладан буғдой парвариши учун қулай келади, аммо буғдойнинг гуллаш ва бошоқда доннинг тўлиш ва сут пишиш фазаларида куннинг кескин исиб кетиши буғдой хосилдорлигига ва сифатига маълум миқдорда салбий таъсир кўрсатади. Кунлик ҳаво хароратининг исиб кетиши купроқ ўрта кечки ва кечки навларнинг хосилдорлигига ҳамда сифатига салбий таъсир кўрсатади.*

Калит сўзлар: *$N_{60}P_{60}K_{60}$, гидрометеорология, доннинг тўлиш ва сут пишиш фазалари, тупроқларида ҳосилдорлик, юқори меъёр, экиш ме ёри*

Аннотация: *Климатические условия благоприятны для выращивания сельскохозяйственных культур в этом районе, в том числе пшеницы, но резкое потепление дней в фазах цветения пшеницы и созревания зерна в початках и молоке оказывает определенное негативное влияние на урожайность и качество пшеницы. Потепление суточной температуры воздуха отрицательно сказывается на урожайности, а также на качестве клубней среднепоздних и позднепоздних сортов.*

Ключевые слова: *$N_{60}P_{60}K_{60}$, гидрометеорология, фазы налива зерна и созревания молока, плодородие почвы, высокий стандарт, стандарт посева*

Annotation: *Climatic conditions are favorable for growing crops in the area, including wheat, but the sharp warming of the days during the phases of wheat flowering and grain maturation in cobs and milk has a certain negative impact on the yield and quality of wheat. The warming of the daily air temperature has a negative effect on yields, as well as on the quality of tubers of medium-late and late-late varieties.*

Key words: *$N_{60}P_{60}K_{60}$, hydrometeorology, grain filling and milk ripening phases, soil fertility, high standard, planting standard*

Буғдой ер юзида энг кўп тарқалган ва қадимий экин. Археологларнинг маълумотларида Кичик Осиёда буғдой 8000 йил олдин ўтроқ яшайдиган аҳолининг муҳим озиқ-овқат маҳсулоти бўлганлигидан дарак беради. Ироқ, Миср, Хитой, Шимолий Месепотамияда қадимдан буғдой етиштирилиб келинади. Марказий Осиёда буғдой эрамиздан олдинги неолит (VII мингинчи йилларда) давридан бошлаб экила бошланган. Бу давр Жайхун дехқончилиқ маданияти номи билан маълум (В.Я. Массон, 1971). Эрамиздан олдин VII-V минг йилларда Копетдоғ тизмалари тармоқларида ва Қорақум барханлари ўртасидаги текисликларда бошоқли дон экинлари, шу жумладан, буғдой фақат атмосфера ёғингарчиликларида фойдаланиб, сунъий суғоришсиз ўстирилган. Амударёнинг қуйи қисми, Фарғона ва Ҳисор водийлари, Қашқадарё, Сурхондарё ҳамда Вахш

ҳавзаларининг унумдор ерларида эрамиздан олдин II мингинчи йилларда мураккаб ирригация каналлари тизимларига эга юксак ривожланган суғориладиган деҳқончилик маданияти мавжуд бўлган ва шу асосда буғдой етиштирилган бошқа муаллифлар таъкидлашича, кузги буғдойда гуматли стимуляторлар билан минерал ўғитларни бирга қўллашни тавсия қилишади. Буғдой дунё аҳолисининг озиқ-овқат учун ортиб бораётган эҳтиёжини қондириш учун энг зарур бўлган қишлоқ хўжалик экини ҳисобланади. Етиштириладиган буғдойнинг 75% озиқ-овқат маҳсулотлари сифатида, 15% чорва учун, 10% уруғлик мақсадида ишлатилади.

Ер юзида аҳоли сонининг ортиб бориши пировардида дон маҳсулотлари миқдорига, балки уларнинг сифат кўрсаткичларига ҳам катта аҳамият берилмоқда. Бунинг натижасида, ҳосилдор ва донининг сифат кўрсаткичлари юқори бўлган буғдой навларини яратишга бўлган талаб ортиб бормоқда.

Олимларнинг ўрганишича микроэлементли стимуляторлар билан обработка қилинганда $N_{60}P_{60}K_{60}$ ва $N_{90}P_{90}K_{90}$ кг/га фонларида сур ўрмон тупроқларида ҳосилдорлик 8% ошганини, юқори меъёрда $N_{120}P_{120}K_{120}$ кг/га эса стимуляторлар таъсири камайганини кузатишган [2]. “Ўза-кузги буғдой” тизимида минерал ўғитлар билан бирга биринчи йилда 10 т/га гўнг ўзага ва 3 йилда 10 т/га кузги буғдойга қўлланилганда ўртача пахта ҳосили 37,7 ц/га ни ташкил этиб, фақат минерал ўғитлар берилган вариантга нисбатан қўшимча 4,2 ц/га, кузги буғдойнинг дон ҳосили эса 64,1 ц/га. ни ташкил этиб, қўшимча 7,9 ц/га ҳосил олиниши, 3 йил охирида тупроқда гумус ва азотнинг ҳамда “тупроқ-ўғит-ўсимлик” тизимида азотнинг ижобий мувозанатига эришилиши исботланган.

Республикамизнинг ҳар бир минтақасининг тупроқ-иқлим шароити учун мос бўлган навларни яратиш ва уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш муҳимдир. Бунинг учун дунё генофонди намуналари билан бирга маҳаллий навлардан фойдаланган ҳолда кузги буғдойнинг занг касалликларига, қурғоқчиликка, шўрга, заракундаларга чидамли, оқсил миқдори ва клейковина кўрсаткичи юқори дурагай авлодларни яратиш зарур.

Р. Сиддиқовнинг келтириб ўтишича, айти вақтда институтда хорижий давлатларнинг илмий тадқиқот институтларидан бошоқли дон экинларининг географик келиб чиқиши ва биологик-хўжалик белгилари бир-биридан фарқ қиладиган 5500 дан ортиқ дунё генофонди коллекцияси нав ва намуналари тўпланди. Улар келажакда ҳар томонлама ўрганилиб, энг яхши сифат кўрсаткичларига эга бўлганлари селекцияда бошланғич материал сифатида фойдаланилади. [1].

Р. Сиддиқовнинг маълумотларига кўра, республикада экилаётган ғалла майдонларининг 60 фоиздан кўпроғи хорижий навлар 40 фоизга яқини маҳаллий навлар ҳисобига тўғри келмоқда. [2].

Дон ва дуккакли экинлар илмий-тадқиқот институтида россиялик олимлар билан ҳамкорликда буғдойнинг “Ультра” номли эрта пишар нави яратилган. Ушбу нав Қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар миллий маркази тасарруфидаги Дон ва дуккакли экинлар илмий-тадқиқот институтида россиялик олимлар билан ҳамкорликда

яратиган янги инновацион навнинг ҳосилдорлиги гектарига 85 центнерни ташкил қилади. Дон технологик сифат кўрсаткичлари юқорилиги I-гурух кучли буғдой синфига мансуб. Муҳими, буғдой жуда эрта пишади. Бошқа навларнинг бошоғи май ойининг сўнгги 10 кунлигида эндигина сарғая бошлаганда янги “Ультра” нави тўлиқ пишиб етилади. Суғориш 1-2 мартага қисқариши ҳисобига гектарига 750-1500 кубометр сув иқтисод қилинади. Тез етилиши бегона ўтлар ва зара рқунандаларга қарши қўлланиладиган кимёвий воситалар учун харажатлар тежалади. Ўримдан сўнг такрорий экин сифатида экиладиган соя, кунгабоқар, маккажўхори ва бошқа экинлар тўлиқ пишиб улгуради. Бунинг эвазига ерлардан фойдаланиш самарадорлиги ортади. Бу ўз навбатида ердан бир йилда икки марта ҳосил олиш имконини беради. Такрорий экин сифатида дуккакли экинлар экилиши туфайли тупроқда соф ҳолдаги 50-60 килограмм биологик азот тўпланади. Бу эса тупроқ унумдорлиги ортиб, агрофизик ва агрокимёвий хоссалари яхшиланишига сабаб бўлади[3].

Тажрибалар ўтказиладиган майдон Андижон вилояти Андижон туманида жойлашган бўлиб, ҳавонинг ўртача нисбий намлиги 67-68 фоизни, қишда эса бу кўрсаткич 75-80 фоизни ташкил этади. Экиш муддати ва меъри оби- ҳаво шароитига боғлиқ бўлади.

Андижон вилояти Андижон туманида жойлашган бўлиб, ҳавонинг ўртача нисбий намлиги 67-68 фоизни, қишда эса бу кўрсаткич 75-80 фоизни ташкил этади.

1-жадвал

Андижон гидрометеорология бош бошқармаси маълумоти

Йиллар	Ойлар												Йиллик ўртача
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Ҳавонинг суткалик ўртача ҳарорати, С°													
2021	-2,0	4,6	10,5	16,5	21,5	25,8	26,9	25,6	21,2	13,5	5,0	1,1	14,2
2022	0,2	-4,8	8,4	15,3	23,1	25,3	26,5	25,6	20,7	15,0	8,7	2,3	16,9
2023	-8,1	-4,5	7,8	16,5	21,5	26,0	28,0						9,7
Ёғингарчилик миқдори, мм													
2021	7,3	13,0	33,4	20,8	11,5	12,5	7,6	6,5	2,2	3,1	0	15,1	133,0
2022	24,9	34,9	15,6	21,7	1,5	8,5	0	0	1,8	5,6	8,5	18,2	141,2
2023	15,6	24,3	30,4	18,8	30,5	0	0						119,6

Иқлими ўзгарувчан континентал бўлиб, январ-феврал ойларида ўртача ҳарорати 5-6 °С ни ташкил этса, ёзи мўътадил келади, энг иссиқ ойи июлда ўртача ҳарорат +28,2-32,5 °С бўлади. Ёғингарчилик йил давомида кам бўлиб, унинг асосий қисми (70-80 %) қиш ва баҳор ойларига тўғри келади.

Иқлим шароитлари ушбу худудда қишлоқ хўжалик экинлари, жумладан буғдой парвариши учун қулай келади, аммо буғдойнинг гуллаш ва бошоқда доннинг тўлиш ва сут пишиш фазаларида куннинг кескин исиб кетиши буғдой ҳосилдорлигига ва сифатига маълум миқдорда салбий таъсир кўрсатади. Кунлик ҳово ҳароратининг исиб кетиши купроқ ўрта кечки ва кечки навларнинг ҳосилдорлигига ҳамда сифатига салбий таъсир кўрсатди.

Кўп йиллик маълумотларга кўра асосан бир йиллик ўртача ёғин миқдори 257,9-388,9 мм + 10 °С дан юқори бўлган кунларнинг давомийлиги 210-215 кунни ташкил қилиб, фойдали ҳароратлар йиғиндиси 2800-3100 °С ни ташкил этади.

Хулоса қилиб айтганда, иқлим шароитлари вилоятда қишлоқ хўжалик экинлари, жумладан буғдой парвариши учун қулай худуд ҳисобланади, аммо эрта баҳорда ёғингарчиликни кўп бўлган йиллари бегона ўтларни кўпайишига сабаб бўлиши мумкин. Ва бу эса эиш ме рига ҳам салбий таъсир кўрсатади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Сиддиқов Р. Бошоқли дон экинларини бирламчи уруғчилиги ва уруғчилик тизимини инновацион технологиялар асосида такомиллаштириш ва жорий этиш// “Ўзбекистон Республикасида бошоқли, дуккакли дон экинлари янги навларининг истиқболлари, четдан келтирилган янги навлар интродукцияси ва замонавий ресурстежамкор етиштириш агротехнологиялари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция мақолалар тўплами. Андижон 2019. 5-19 б.

2. Сиддиқов Р. Бошоқли дон экинларини бирламчи уруғчилиги ва уруғчилик тизимини инновацион технологиялар асосида такомиллаштириш ва жорий этиш// “Ўзбекистон Республикасида бошоқли, дуккакли дон экинлари янги навларининг истиқболлари, четдан келтирилган янги навлар интродукцияси ва замонавий ресурстежамкор етиштириш агротехнологиялари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция мақолалар тўплами. Андижон. 2019. 5-19 б.

3. <https://uza.uz/posts/490336>

4. <https://xs.uz/uzkr/post/andizhonda-bugdojning-ertapishar-navi-yaratildi>